

УДК 82/821
ББК 83.3 Тоҷ

**ШАРҲИ МАСОИЛИ ҲИКМАТИ
АМАЛӢ ДАР ДОСТОНИ
“ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ” –
ҶОМӢ**

Низомов Мӯҳриддин Зайниддинович,
н.и.филол., дотсенти кафедраи таърихи
адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Душанбе)

**ТОЛКОВАНИЕ ПРОБЛЕМ
ПРАКТИЧЕСКОЙ МУДРОСТИ В
ПОЭМЕ “ХИРАДНОМАИ
ИСКАНДАРИ” ДЖАМИ**

Низомов Мухриддин Зайниддинович,
к.филол. наук, доцент кафедры истории
таджикской литературы ТНУ
(Таджикистан, Душанбе)

**INTERPRETATION OF THE PROBLEM
OF PRACTICAL WISDOM IN DJAMI'S
POEM “KHIRADNOMAI ISKANDARI”
(THE WISDOM PROFESSED BY
ALEXANDER THE MACEDONIAN)**

Nizomov Mukhriddin Zayniddinovich,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of the Tajik
literature history under the Tajik National
University (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: nizomi73@mail.ru

Калидвожаҳо: Ҷомӣ, достони “Хирадномаи Искандарӣ, ҳаким, ҳикмати амалӣ, ахлоқ, сиёсат, иҷтимоиёт, адолат

Дар мақола андешаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ роҷеъ ба масъалаҳои ҳикмати амалӣ баррасӣ шудааст. Ҳикмати амалӣ ҷузъи умумии илми ҳикमत буда, дар фаҳмиши гузаштигон ба мақулаҳое марбут аст, ки ба зиндагӣ ва афъоли инсон равона шудаанд. Ҷомӣ достони Искандарро аз замони тавлид то дами марг ба тасвир кашидааст, вале ҳадафи асосии ӯ баёни масоили ҳикамист, ки дар хирадномаҳои ҳакимони юнонӣ ва Искандар дарҷ ёфтааст. Шоир аз забони ҳафт ҳаким хираднома овардааст, ки мутазаммини мавзӯҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мебошанд ва гоҳо ранги ирфонӣ касб менамоянд. Андешаҳои Ҷомӣ дар бораи сохти сиёсӣ, рисолати шоҳу аркони давлат, адлу адолат, риояи ҳаққи раият, мавқеи иҷтимоии шахс, одоби ахлоқӣ мардум аҳаммияти баланд доранд ва имрӯз низ дар зиндагӣ метавон аз онҳо баҳра бурд.

Ключевые слова: Джами, поэма “Хирадномаи Искандарӣ”, практическая мудрость, политика, философия, справедливость, нравственность

Проанализированы взгляды Абдуррахмана Джами на проблемы практической мудрости. Практическая мудрость является частью философии и в понимании наших предков больше связана с жизненными проблемами и поведением человека. Джами описывает жизнь Искандара с момента его рождения и до кончины, но основное внимание уделяет философским проблемам, которые отражены в книгах мудрости греческих философов и Искандара. Поэт приводит из уст семи мудрецов книги мудрости, которые отражают социально-политические и нравственные проблемы, а иногда имеют мистический оттенок. Размышления Джами о политическом строе, миссии царя и государства, справедливости, соблюдении прав народа, социальной позиции личности, нравственности людей имеют большое значение, которое актуально и востребовано сегодня.

Key words: Djami, the poem "Khiradnomai Iskandari", practical wisdom, politics, philosophy, justice, morality

The author has analyzed Abdurrahman Djami's views on the problems of practical wisdom. The latter is treated as practical philosophy, as a part of it, and in comprehension of our ancestors it was more associated with life problems and man's behavior. In the poem Djami describes Iskandar's life since the birth and up to the hour of his death, but central attention is paid to philosophical problems reflected in the book of wisdom and being written by Greek philosophers and Iskandar. The author adduces wisdoms belonging to seven sages of the book dealing with social-political and moral problems; the utterances enunciated in ancient times by them bearing sometimes a mystical shade. Djami's ruminations concerned with political frames, tsar's and state's missions, justice, observance of people's rights, individual's social position, people's morality are of great importance having not lost their value up to nowadays.

“Хирадномаи Искандарӣ” охирин достони “Хамса” ва умуман “Сабъа”-и Ҷомӣ мебошад. Бо сурудани ин достон Мавлоно Ҷомӣ “Хамса”-и худро ба охир расонида, дафтари дуому сеюми “Силсилат-уз-захаб”-ро менависад ва силсилаи достонҳои “Ҳафт авранг”-ро қамъбааст менамояд. Дар поёни достон Мавлоно Ҷомӣ аз хусуси «Хамса»-ро ба охир расонидани худ хабар медиҳад:

Биё, Ҷомӣ, эй умрӯх бурда ранҷ,
Зи хотир бурун дода ин «Панҷ ганҷ».
Шуд он панҷат он панҷаи зӯрӣб,
К-аз ӯ дастӣ дарёкафон дида тоб (12, 528).

Достони “Хирадномаи Искандарӣ”-ро шарқшиноси маъруфи рус Е.Э. Бертелс марҳилаи наво дар инкишофи мавзӯи Искандар медонад (4, 362).

Дар достони “Хирадномаи Искандарӣ” таваҷҷуҳи Ҷомӣ асосан ба масъалаҳои ҳикматист. Худи шоир дар баҳши “Гуфтор дар фазоили сухан...” ба ин нуқта ишора мекунад:

Чу з-ин чор шуд табъи ман комёб,
Кунун оварам рӯ ба дигар китоб.
Ба як силк хоҳам чу гавҳар кашид,
Хирадномаҳо, к-аз Сикандар расид.
Хираднома з-он ихтиёри ман аст,
Ки афсонаҳои на кори ман аст.
Зи асрори ҳикмат сухан рондан
Беҳ аз қиссаҳои қуҳан хондан (12, 434).

Ҳикмати амалӣ ҷузъи умумии илми ҳикмат буда, дар фаҳмиши гузаштагон ва муосирон ба мақулаҳои марбут аст, ки ба зиндагӣ ва афъоли инсон равона шудаанд. Ба ибораи дигар, ҳикмати амалӣ берун аз фаъолияти инсонҳо нест ва вобаста ба амалкарди одамон арзи вучуд кардааст. Дуруст аст, ки баҳси асосӣ дар тамоми улум барои саодати инсон равона шудааст, вале мабҳаси ҳар донише бар пояи назария ва амалияе сурат гирифтааст, ки қисме бар табиат ва қисме бар башарият ва таҷрибаҳои ӯ мубтаинст.

Насируддини Тӯсӣ дар тавзеҳи ҳикмати амалӣ менависад: “Ва аммо ҳикмати амалӣ ва он донишҳои масолеҳи ҳаракати иродӣ ва афъоли синоъии навъи инсонӣ бувад бар вачҳе, ки муаддӣ бошад ба низоми аҳволи маош ва маоди эшон ва муқтазои

расидан ба камоле, ки мутаваҷҷеҳанд сӯйи он ва он ҳам мунқасим шавад ба ду қисм: яке ин чи роҷеъ бувад бо ҳар нафсе ба инфирод ва дигар он чи роҷеъ бувад бо ҷамоате бо мушорикат. Ва қисми дувум низ ба ду қисм шавад: яке он чи роҷеъ бувад ба ҷамоате, ки миёни эшон мушоракат бувад дар шахру вилоят, бал иқлиму мамлакат. Пас ҳикмати амалӣ низ се қисм бувад: ва аввалро таҳзиби ахлоқ хонанд ва дувумро тадбири манозил ва сеюмро сиёсати мудун” (10, 34).

Сабаби “Хирадномаи Искандарӣ” ном гирифтани асар ҳам овардани ҳафт хирадномаи ҳақимони маъруфи ҷунонӣ ва ҳуди Искандар дар достон аст. Дар ин хирадномаҳо диққати шоир ба масоили муҳимми ҳикмати амалӣ равона гардидааст. Агарчи шоир достони Искандарро аз замони тавлид то дами марг ба тасвир кашидааст, вале ҳадафи асосии ӯ баёни масоили ҳақимист, ки дар хирадномаҳои ҳақимони ҷунонӣ ва Искандар дарҷ ёфтааст. Шоир аз забони ҳафт ҳақим хираднома овардааст, ки мутазаммини мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мебошанд ва гоҳо ранги ирфонӣ касб менамоянд. Ҷунончи, дар “Хирадномаи Аристотелис” омадааст:

*Дабирӣ хирадманди донишпажӯҳ,
Нависандаи қиссаи ҳар ғуруҳ
Навишт аз Сикандар- шаҳи номдор,
Ки чун салтанат ёфт бар вай қарор,
Чу нури хирад будаи андар сиришт,
Хирадномаҳои ҳақимон навишт.
Зи ҳар ҳарфи ҳикмат, ки шуд баҳраёб,
Навиштаи ба ҳал ёфта зарри ноб (12, 447).*

“Хирадномаи Аристотелис” ҳовии матолиби ахлоқӣ ҳақимӣ, аз ҳикмати динӣ шурӯъ карда, то ахлоқу иҷтимоӣ мебошад. Ҳамаи хирадномаҳо дар достон бо номи Худову дуо дар ҳаққи шоҳ оғоз шуда, сипас тавсия ва дастуроти тарбиявии ҳақимон меояд. Дар ин хираднома шоир аз забони Аристотелис шоҳро ба фазилати сухан ва нигоҳ доштани забон аз фузулию беҳудагӯӣ тарғиб менамояд:

*Забоне, ки бошад ба фармон гарав,
Набошад беҳ аз ғӯши фармонишунав.
Фазилат бувад дар қабули сухун,
На андар фузулии кун ё макун.
Зи савсан гули боғ аз он беҳтар аст,
Ки ин ҷумла ғӯш, он забонавар аст (12, 447).*

Шоир бо зикри сифоти Худованд шоҳро ба касби ин сифот даъват менамояд, зеро, тибқи ақидаи маъмул дар асрҳои миёна, шоҳ сояи Худо дар рӯйи замин ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин ҷост, ки Чомӣ сифатҳои ба шоҳ тавсия медиҳад, ки оманд, яъне метавонанд ба инсон ҳам итлоқ шаванд:

*Худой он чи бо мардумон мекунад,
Аз эшон таваққӯҳ ҳамон мекунад.
Кунад лутф, то лутфхӯӣ кунанд,
Кунад некӯӣ, то накӯӣ кунанд.
Бипарвард дар луҷъаи ҷудашон,
Ба ҷуде, ки парвард, фармудашон.
Ҷуноҳи ҳама аз нами афв шуст,
Ба ҷурми касон аз ҳама афв ҷуст.*

*Маяфкан ба кори раият гирех,
Худо он чи додат, ба эшон бидех... (12, 447).*

Шоир дар идомаи хирадномаи Аристотелис шохро аввалан ба ислоҳи худ тавсия менамояд, зеро, ба андешаи ӯ, то шоҳ худро ислоҳ нанамояд, ба ислоҳи мардум муваффақ намешавад:

*Наёварда рӯи дил андар салоҳ,
Зи ту қасди ислоҳ набвад мубоҳ.
Зи гумкардараҳ раҳнамоӣ кӣ ёфт,
Зи дуди сияҳ рӯиной кӣ ёфт?!
Нашуста зи худ ҳарфи айб аз нахуст,
Зи ту айбиҷӯӣ наёяд дуруст (12, 448).*

Тавсияҳои дигари шоир ба шоҳ ваҳдати гуфтору кирдор, дурӣ аз ҳӯи зишту қасби ҳулки нек, тарки ҳашму ҷаҳлу нодонӣ ва рӯй овардан ба ҳилму дониш мебошад, зеро чун носеҳ зишткирдор бошад, насиҳаташ таъсире надорад, кирдори зишт боиси ҳалокат ва ҳӯи нек боиси растагорӣ мешавад:

*Машав зарраи ҳусни гуфтори хеш,
Накӯ кун чу гуфтор кирдори хеш.
Чу кирдори носеҳ бувад наҷисанд,
Насиҳат кай афтад зи вай судманд.
Ҳалоки ту дар ҳӯи зишт аст, лек
Наҷоти ту бахшад аз он ҳӯи нек.. (12, 449).*

“Хирадномаи Афлотун” низ ҳовии нуқоти пурмоӣ ҳикамӣ мебошад. Маълум аст, ки муҳотаби Ҷомӣ дар ин хирадномаҳо шоҳону давлатмандони замон мебошанд, бинобар ин, тавсия ва дастурҳои шоир ҳадафмандона аз шахсияти шоҳ то муҳимтарин умури давлатдориро дар бар мегиранд. Дар ин хирадномаҳо Мавлоно Ҷомӣ масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқиро як ҷо матраҳ менамояд ва, чунонки дар рисолаҳои марбут ба умури давлатдорӣ ва ахлоқии адибони форсизабон маъмул аст, дастурҳо аз сарчашмаҳои шаръӣ об меҳӯранд ва дар манзумаҳои Ҷомӣ низ ин ҳолат ҷашмрас аст.

Дар ибтидо шоир шоҳро ба итоати Худову тарки носипосӣ ва нисёну кадрношиносӣ даъват менамояд ва ба як нуқтаи муҳим ишорат менамояд, ки шоҳу гадо баробар аз хони неъматӣ Худо баҳравар мешаванд, вале гоҳе гадо аз шоҳ, ки аз неъматӣ фаровон бархурдор аст, сиҳатмандтар аст:

*Зи хони наволаш замон дар замон
Гадоро ҳамон асту шаҳро ҳамон.
Басо шах, ки дар заъфу сустӣ бувад.
Насиби гадо тандурустӣ бувад... (12, 451).*

Дар идома шоир аз бевафоӣ дунёву зудгузарии умр, нопойдорӣ мансабу ҷоҳу симу зар, ибрат аз рӯзгору мавти шоҳони гузашта ёд намуда, дил набастан ба дунёро беҳтар медонад, ки ин ба гуфтору шоир оҳанги ирфонӣ мебахшад.

Вале баъд аз ин муҳимтарин дастурҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ худро ба шоҳ баён менамояд. Тарки ҳамнишинӣ бо бадон, раҳм бар асирон, мадуро бо душманон, адолатпарварӣ, оини лашкардорӣ, қараму саховат, интиҳоби дӯст, худдорӣ аз беҳудагӯӣ, тааммул дар суҳангӯӣ, ростқавлӣ ва парҳез аз дурӯғ муҳимтарин нуқтаҳои ӯ, ки дар хирадномаи Афлотун дарҷ ёфтааст. Дар поёни

хираднома зимни он, ки ба парҳез аз дурӯғ таъкид мешавад, ҳамчунон аз ростии дурӯғмонанд сухан ба миён омадааст. Шоир қайд намудааст, набояд сухани ростеро гуфт, ки мусоҳиб қабул кардан натавонад ва бо сад хичолату хуччату санад онро собит намоӣ:

*Мағӯ росте ҳам, ки соҳибхирад
Ба рӯйи қабулаш ниҳад дасти рад.
Чаро росте гӯяд он ростмард,
Ки бояд ба сад хичлаташ рост кард (12, 454).*

Ин абёти Ҷомӣ ҳикоятро аз “Қобуснома” ба хотир меорад, ки марбут ба ҳамин гуна ростии дурӯғмонанд аст. Унсурулмаолии Кайковус пеш аз ҳикоят вобаста ба ҳамин гуна сухани ростии ба дурӯғ монанд мефармояд: “Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин ростии ба дурӯғ монанда мағӯӣ, ки дурӯғӣ ба рост монанда беҳ, ки ростии ба дурӯғ монанда, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул. Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун, то чунон наҷфад, ки маро бо Амир Буссавори ғозӣ Шопур ибни ал-Фазл... афтод” (7, 27). Мазмуни ҳикоят он аст, ки Кайковус рӯзе хангоми суҳбат, чун сухан аз вилояти Гургон мерафт, меғӯяд, ки дар деҳаи кӯҳи Боя чашмаест ва занон бо сабӯ чамъ шуда ба об мераванд ва як нафар бе сабӯ меояд ва мураккаби роҳ мебошад. Дар заминҳои ин деҳа кирмест, ки агар онро зер кунанд, оби сабӯ ганда мешавад ва дубора ба об рафтан лозим меояд. Баъди ин сухан Амир Абуссавор рӯй турш менамояд ва чанд рӯз бо Кайковус сухан намеғӯяд. Аз Пирӯзони Дайлам мешунавад, ки амир аз ин ин тариқ суханронии Кайковус ранҷидааст ва вай барои исботи ҳақиқати сухани худ ба бузургони Гургон нома навишта, аз онҳо барои тасдиқи сухани худ маҳзар талаб менамояд. Чун маҳзар ба дасти Кайковус мерасад, зуд оварда ба Амир Абуссавор медиҳад. Амир Абуссавор онро хонда табассум менамояд ва меғӯяд: “Ман худ донам, ки аз чун тӯе дурӯғ гуфтан наёяд, хосса пеши ман. Аммо чаро росте бояд гуфт, ки чаҳор моҳ рӯзгор бояд кард ва маҳзарево гувоҳии дувиш марди удул, то аз ту он рост қабул кунанд” (7, 28).

Маълум мешавад, ки Ҷомӣ зимни навиштани хирадномаҳо ба рисолаҳои ахлоқии адибони форсизабони салаф, аз ҷумла “Қобуснома”-и Кайковус, назар доштааст. Баъди ин хираднома шоир ҳикояти марди ростгӯро меорад, ки ҳамчунин бо сухани ростии дурӯғмонанд маҷбур ба мусофират ва исботи сидқи сухани худ шуд.

“Хирадномаи Сукрот” рангу бӯии орифона дорад, зеро ҳуди Сукрот ҳакиме ворастваву озода буд ва ба дунёву лаззатҳои он дилбастагӣ надошт ва дар осори асримиёнагии форсии тоҷикӣ бо ҳамин ҳислатҳо васф шудааст. Ҷомӣ низ Сукротро бо ин сифот сутуда, ҳикояти дар зимистон дар даруни хум зистани ӯро меорад, ки шох ба наздаш меояд ва дар осори таърихӣ бадеӣ ин воқеа ба Диоген нисбат дода мешавад. Шояд шоир иштибоҳан он воқеаро ба Сукрот нисбат додааст, ё аз қадом сарчашмаи номуътамад истифода кардааст. Чун шох ба назди ӯ омада, мепурсад, ки чаро ба назди мо намеӣ, дар ҷавоб меғӯяд, ки саҳт машғули зиндагии худам ҳастам. Шох меғӯяд, ки асбоби зиндагии ту пеши мо ва ба ҳоҷатварон расондан қори мост. Вале ҳаким дар ҷавоб меғӯяд, ки пеши ту тӯшай зиндагии тан аст, ки он садди наҷоти ман аст. Муроди ман ҳаёти ҷону дил аст, ки он маро аз ту бозмедорад. Шох дар охир аз ҳаким талаб менамояд, ки ҳар ниёзе дошта бошад, аз ӯ бихоҳад. Ҳаким аз шох дархост менамояд, ки аз пеши офтоб дуртар истад, то сояаш монеи расидани нурҳои

хуршед ба танаш нашавад. Шох ба ӯ чомае аз мӯйинаи чинӣ ато кард, вале аз он рӯй гардонида, ба каноати худ ба хум дар шаб ва дар рӯз ба офтоб таъкид кард.

“Хирадномаи Сукрот”-ро шоир дар хитоб ба Афлотун овардааст. Сукрот ба шогирдаш аввали корро аз маърифати Худо, бандагӣ ва парастандагии Ӯ, ба даст овардани хушнудии Ӯ медонад. Сипас ба шогирдаш дар мавриди шаш марде сухан мегӯяд, ки дар олам ҳаргиз шодиро намебинанд. Яке ҳасуд, дувум, кинатуз, савум, навтавонгар, чаҳорум, лаиме, ки аз тарси ҷаҳр пайваста дар фикри боигарист, панҷум марди мансабаталоше, ки сазовори он нест ва шашум марди беадабе, ки рафики марди боадаб аст. Ҳар яке аз ин тоифаи шашнафара, ба фикри шоир, дар ҳаёт осудагӣ надоранд ва пайваста дар фикру ташвишанд. Дар поёни ин бахш шоир ба нақӯҳиши симу зар пардохта, онро ранчи динпарварон медонад:

*Бувад симу зар ранчи динпарварон,
Табибони он ранҷ донишварон.
Кашад ранҷро чун сӯйи худ табиб,
Кӯҷо бошадаш аз мудово насиб (108, 457).*

Шоир дар “Хирадномаи Сукрот” ҳамчунин ҳомӯширо бар фузулӣ тарҷеҳ дода, парҳез аз хирсу оз, серталабӣ, ғуруру карру фар ва рӯй овардан ба каноату тавозӯро тавсия медиҳад. Бо касби ин ҳама ҳикмат шоир амал карданро беҳ медонад, ки ба боло рафтани мақоми инсон мусоидат менамояд.

Дар “Хирадномаи Букрот”, ки ба унвони табибу ҳакими ҳозиқ маъруф аст, Ҷомӣ аввалан ҳикояти ёфтани дарду дармони шохзодаро меорад, ки назири онро мо дар мавриди Ибни Сино дар сарчашмаҳои адабӣ хондаем. Дастурҳои ахлоқии Букрот мутаазаммини тарҷеҳи каноат бар тамаъкорӣ, ҷаҳр бар сарват, тикидастӣ бар молдорӣ, дониш бар ҷаҳолат, шукргӯӣ бар носипосӣ, хайр бар шар, эътидол бар зиёдаравӣ, оқил бар ҷоҳил мебошад. Ҷунончи:

*Чи хуш гуфт, к-эй монда дар обу печ,
Қаноат кун аз хони гетӣ ба ҳеч.
Кунӣшҳои ҳоҷат зи худ дур кун,
Зи беҳоҷатӣ сина пурдур кун.
Қасеро, ки беҳоҷатӣ беитар,
Қадамҳои қурбаи бувад беитар.
Мабар чизҳои бурун з-эътидол,
Мақун тораки табъро поймол.
Гар обат зулол асту нуқлат шакар,
Ба андоза нӯшу ба андоза х(в)ар (12, 464).*

Дар ин хираднома ҳам, илова бар нукоти ҳикамию ахлоқӣ, мазомини ирфонӣ машҳуд аст. Дар ин замина ҳикояву тамсилоте, ки дар поёни ҳар хираднома оварда мешаванд, бо ҷор байт бо хитоб ба соқӣ ва мутриб ба поён мерасанд, ки ҳавии мазмунӣ гурез аз дунёву ҳалосӣ аз “рӯбоҳи пир” ва расидан ба мақоми волову “арвоҳи қудс” мебошанд:

*Биё, соқӣ, дардеҳ он ҷоми хос,
Ки созад маро якдам аз ман ҳалос.
Бибуррад зи ман нисбати обу гил,
Ба арвоҳи қудсам қунам муттасил.
Биё, мутрибо, дар най афкан хуруш,*

*Ки бошад хурӯшаи паёми Сурӯш.
Кашад шоядам ҷазбаи он паём
Аз ин дуннишешман ба олий мақом (12, 466).*

Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта олими маъруфи эронӣ Эраҷ Афшор навиштааст: “Баҳс аз хираднома, дар ҳақиқат, мутазаммин бар ду вачҳ хоҳад буд: Яке мавзӯи дoston, ки қолаби гуфтор аст ва дигар баёни акоиди ирфониву фалсафӣ, ки, дар ҳақиқат, мазмуну мағзи суҳан аст ва барои табиини комили тавзеҳи вофии тамсилоту ҳикоеъи вобастаро ба doston илҳоқ кардааст. Пас, ба таври кулӣ қиссаи Искандар дастовези хос барои тавчеҳи хирад, он ҳам хиради ирфонист ва дар ҳамин манзума аст, ки Чомӣ абёти сокинома ва мутрибномаи худро дар интиҳои қасаси вобаста ҷиҳати таъкид ва тасреҳ ба лузуми инсироф аз дунёи зоҳирӣ ва моддӣ гунҷонидааст” (2, 166).

Дар “Хирадномаи Файсоғурас” низ аввалан шоир суҳанро аз ҳамду маърифати Худо ва роҳи тақарруб бо ӯ оғоз менамояд ва сипас ба баёни нуқоти ахлоқӣ мепардозад. Ба андешаи шоир, роҳи тақарруб ба Худованд ба кирдори нек аст, на ба гуфтори нек, агар гуфтору рафтор якҷо нек набошад, ба гуфтори нек ба ӯ роҳ ёфтани наметавон. Тавсияи шоир аз забони Файсоғурас ин аст, ки агар суҳан гуфтани бошӣ, аз ҳикмат гӯӣ ва чун беҳикматон жоҷхой макун, ё хомӯш бош:

*Агар лаб гушойӣ, ба ҳикмат гушой,
Машав ҳамчу беҳикматон жоҷхой.
В-агар не, зи гуфтор хомӯш бош,
Пайи фаҳми ҳикмат ҳама гӯш бош (12, 467).*

Шоир таъкид менамояд, ки чароғи хирадро фурузон дор ва дар партави он амалҳои рӯзонаи худро мушоҳида намо, агар аз ту кӯтоҳие сар занад, бо аҷзу ниёз аз даргоҳи Худо омуриш хох. Агар ҳар шаб ба чунин амал идома диҳӣ, аз ҳосони даргоҳи Худо хоҳӣ шуд. Дигар аз нуқоти муҳимми хирадномаи Файсоғурас интиҳоби ҳадди миёна дар аъмол мебошад, яъне дар амалҳои неку бад чун саховату ҷуду қараму дӯстӣ ва бухлу имсоку душманӣ ва ғайра зиёдаравӣ набояд кард ва бояд тариқи васат варзид:

*Агар чун шукуфа зи борони ғайб
Дирамҳои симат бирӯяд зи ҷайб,
Чу шоҳи шукуфа мабош аз қарам,
Ки бар хоқу хошок резӣ дирам.
Чунон ҳам машав мумсику зарпараст,
Ки чун афтадат тангаи зар ба даст...
Мазӣ нохушу хуш зи нобуду буд,
Тариқи васат варз дар бухлу ҷуд (12, 467).*

Ба шоҳ тавсияи Файсоғурас ин аст, ки бояд худкомаву ҳарис набошад ва тариқи эҳсону ҷуд ва қаноатро интиҳоб намояд:

*Гирифтам, ки бар халқ шоҳӣ кунӣ,
Нашояд зи ту, к-он чи хоҳӣ, кунӣ.
Бикун он чи бояд в-агар филмасал
Дар арқони ҷоҳат фитад сад ҳалал.
На аз хурдадонист ҷон қостан,
Ба он ганҷу моли ҷаҳон хостан.
Машав чун ҳасон суҳраи ҳирсу оз,*

Ба чизе, ки имрӯз дорӣ, бисоз (12, 468).

Дар охир тамаъкоронро ба кӯдаке ташбеҳ додааст, ки дар даст нон дораду аз баҳри нони дигар гиря дорад ва барои исботи муддаои худ ҳикояи “Кӯдаки бағдодӣ ва гиряи ӯ аз баҳри нон”-ро меорад.

Дар “Хирадномаи Асқалинус” шоир баъд аз ҳамду шукри Худо таъкид менамояд, ки ибодатгарони худношинос ба монанди говеанд, ки гирди осӣ мечарханд:

Ибодатгарони худношинос

Чу гарданда гованд гирди харос (12, 469).

Дар идома шоир масъалаҳои муҳими ахлокиро матраҳ менамояд. Ба андеши шоир, муҳтоҷӣ беҳ аз он аст, ки аз нокасон ҳоҷат бихоӣ ва назди онҳо обрӯи худро бирезӣ; ба фоҷири густох на зар додан лозим аст, на зӯрӣ бояд кард ва на ба ӯ ёрӣ бояд дод; ба ҳақношиносону носипосон инъом набояд дод; ба баҳр рехтани дур беҳтар аст, то ба сифла зар додан; ба таълими нокасон забон кушодан беҳуда аст:

Ба сад воя муҳтоҷ ҷон костан,

Беҳ аз ҳоҷат аз нокасон хостан.

Ба хоҳиш аз эшон марез обрӯӣ,

Мадор обрӯро кам аз оби ҷӯӣ.

На зар деҳ ба густох фоҷир, на зӯр,

Мададгори ӯ макун дар фучӯр.

Макун зоеъ инъоми худ зинҳор

Ба ҳақношиносони ҳақногузор.

Ба баҳр андарун беҳ гуҳар рехтан,

Ки дар кисаи сифла зар рехтан.

Ба таълими нокас забон кам гушӯӣ,

Ки таълими ӯ нест донишфизоӣ (12, 470).

Ҳамчунин, шоир парҳез аз беҳудагӯӣ, интиҳоби роҳи рости ростгӯӣ, якрангии ботину зоҳирро ба муҳотаб тавсия менамояд. Барои исботи муддао ҳикояти “он навхостаи тан ба чома ораста, ки чомаҳояш нағзу суханҳояш бемағз буд” оварда шудааст.

Охирин хирадномаи ҳакимон “Хирадномаи Ҳирмис” мебошад. Ин хираднома низ бо шукр ба неъматҳои Худо оғоз шуда, шоир муҳотаби худро ба ободии дину тарки дунё даъват менамояд. Шоир дунёву лаззатҳои онро накӯҳиш намуда, гирифторони дунёро ба ғарқшудагони дарё монанд менамояд ва парҳезгорию зуҳдро аз моли бисёр беҳ медонад:

Макун майли дунёву лаззоти он,

Ки наъти хуш нест дар зоти он.

Гирифтори дунё ба дарёст ғарқ,

Ғаронсанг боре ниҳода ба фарқ.

Ба соҳил наҷфканда з-он мавҷ рахт,

Дихад ҷони ширин дар он мавҷи сахт...

Тихидастӣ зуҳду тоатварӣ,

Беҳ аз моли бисёру ҷурмоварӣ (12, 472).

Дар хилоли абёти ба ин мавзӯи ихтисосёфта андешаҳои ҳикамию ахлоқии шоир марбут ба парҳез аз роҳи бад, савганди норост, роҳи чаҳолат, ҳаромхӯрӣ баён ёфтааст:

*Ҳазар кун зи роҳе, ки дар ӯ шар аст,
Ки он раҳ сӯйи чаҳ туро раҳбар аст.
Ба савганди норост мағшо забон,
Ки дилро газанд асту ҷонро зиён.
Ба роҳи чаҳолат машав тезгом,
Мабар дастӣ мукнат ба касби ҳаром (12, 472).*

Ҳамин тариқ, шоир тавассути ҳамин хирадномаҳои ҳакимони ҷунонӣ муҳимтарин андешаҳои фалсафӣ ирфонӣ ва сиёсӣ ахлоқии ҳудро баён намудааст. Агарчи ин хирадномаҳо ба номи Искандар омадаанд, муҳотаботи Ҷомӣ шӯҳрон давлатмандони муосир оянда мебошанд, то аз ин дастурҳои сиёсӣ ахлоқӣ ва ҳикамию ирфонӣ ибрат бигиранд ва дар зиндагӣ фаъолияти давлатдорӣ худ аз он кор бигиранд.

Дар «Хирадномаи Искандарӣ» низ шоир андешаҳои ҳикамӣ ҳудро ифода менамояд:

*Сикандар, ки ганҷинаи роз буд,
Дари ганҷи ҳикмат бад-ӯ боз буд.
Зи ҳикмат бисе гавҳари шабфурӯз,
К-аз ӯ монда пайдост бар рӯйи рӯз...
Хирадро асар дар дили оқилон
Фузун бошад аз тег бар ҷоҳилон.
Бимонад мудом он асар дар замир,
Шавад ин ба якчанд дармонназир.
Камони аҷал гар хадангафкан аст,
Маёзор, к-озори он бар тан аст (12, 477-479).*

Шоир аз забони Искандар андешаҳои ҷолибе дар мавриди шахсияти шӯҳ шӯҳгарӣ, оини давлатдорӣ, муносибат бо халқ ва тартиби мулкдорӣ баён менамояд:

*Дар он рӯз шаҳро ҷи осоиш аст,
Ки аз вай на бахшиш, на бахшош аст.
Нарезад ба домони хоҳанда сим,
Нашӯяд зи ҷони паноҳанда бим.
Иноят набинад нақӯкор аз ӯ,
Сиёсат набинад дилозор аз ӯ.
Ҷу муҷрим шавад аз гунаҳ узрхоҳ,
Гунаҳ дон тағофул ҷи узри гуноҳ.
Битарс аз иқоби шадид-ул-иқоб,
Мақун дар уқубатгарой шитоб (12, 479).*

Тавре ки дида мешавад, достони “Хирадномаи Искандарӣ”-и Мавлоно Ҷомӣ зиндагӣ ва корномаҳои Искандарро аз тавлид то замони марғӣ ӯ дар бар мегирад. Тасвири шӯҳи ормонӣ ва ҷомеаи ормонӣ (ормоншаҳр), баёни хирадномаҳои ҳакимони ҷунонӣ ва ҳуд Искандар арзиши адабӣ фалсафӣ асарро баланд бардоштааст. Ҷомӣ достони Искандарро аз замони тавлид то дами марғ ба тасвир

кашидааст, вале хадафи асосии ӯ баёни масоили ҳикамист, ки дар хирадномаҳои ҳақимони ҷунонӣ ва Искандар дарҷ ёфтааст. Шоир аз забони ҳафт ҳақим хираднома овардааст, ки мутазаммини мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мебошанд ва гоҳо ранги ирфонӣ касб менамоянд. Андешаҳои Ҷомӣ дар бораи сохти сиёсӣ, рисолати шоҳу арқони давлат, адлу адолат, риояи ҳаққи раиҷат, мавқеи иҷтимоии шахс, одоби ахлоқӣ мардум аҳаммияти баланд доранд ва имрӯз низ дар зиндагӣ метавон аз онҳо баҳра бурд. Бо таваҷҷуҳ ба вусъати андеша ва дидгоҳҳои Ҷомӣ "Хирадномаи Искандарӣ"-ро метавон чун достони нави сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ба ҳисоб овард.

Пайнавишт:

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир.- Душанбе: Ирфон, 1989.- 384 с.
2. Афишор, Эраҷ. Хираднома ва Искандари махлуқи Ҷомӣ// Маҷаллаи Донишқадаи адабии Донишгоҳи Техрон, шумораи дувум, соли дувоздаҳум, даймоҳи 1343.- С.163-169.
3. Бегдилӣ, Ғуломҳусайн. Чехраи Искандар дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва "Искандарнома"-и Низомӣ.- Техрон: Офариниш, 1369.- 304 с.
4. Бертельс, Е.Э. Навои и Джами. Избранные труды. – М.: Наука, 1965.- 498с.
5. Брагинский, И. С. Из истории персидской и таджикской литературы.- М.: Наука, 1972.-523 с.
6. Ғаззоли, Абӯҳомид Муҳаммад. Насиҳат-ул-мулук. Таҳия ва тавзеҳи Нарзуллои Назар.- Душанбе: Ирфон, 1993.- 144 с.
7. Кайковус, Унсурӯлмаолӣ. Қобуснома. Ба чоп ҳозирқунанда М.Муллоаҳмадов.- Душанбе: Маориф, 1979.-192 с.
8. Комилов, Р. Назарияи ҷомеаи ормонӣ дар таърихи фарҳанги форсу тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1997.- 288 с.
9. Костюхин, Е. А. Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции.- М.: Наука, 1972.- 190 с.
10. Тӯсӣ, Насируддин. Ахлоқи носирӣ. Муаллифони сарсухан, мурат-тибони матн, луғат ва тавзеҳот Н.Ю. Салимов, У. А. Ғаффорова.- Душанбе: Шӯҷоиён, 2009.-388 с.
11. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснави «Ҳафт авранг». Ҷилди аввал. Муқаддима аз Аълоҳон Афсаҳзод. Зери назари «Дафтари наири «Мероси мактуб»».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.- 912с.
12. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснави «Ҳафт авранг». Ҷилди дуввум. Таҳқиқ ва тасвеҳи Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият. Зери назари «Дафтари наири «Мероси мактуб»».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.-710с.
13. Ҷомӣ, Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Овардгоҳи мутақаллимон, ҳукамо ва урафо. Матн, тарҷума ва шарҳи рисолаи "Ад-дуррат-ул-фохирата фӣ таҳқиқи мазҳаб –ус-сӯфия ва-л- мутақаллимин ва-л-ҳукамо-ил-мутақад-димин"-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. Тарҷума ва шарҳ аз Али Уҷбӣ.- Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1386.- 480с.

Reference Literature:

1. Afsakhzod, Alokxon. Djami as Man-of-Letters and Thinker. – Dushanbe: Cognition, 1989. – 384 pp.

-
2. Afshor, Eradge. *The Book of Wisdom and Iskandar Created by Djami. The journal of the faculty of literature under Tehran University*, # 2, year 12, the month of day. 1343 hijra. – pp. 163 – 169.
 3. Begdili, Gulomhusayr. *The Image of Iskandar in the Poems “Shakh-Name” by Firdawsi and “Iskandar-Name” by Nizomi*. – Tehran: “Creation”, 1369 hijra.- 304 pp.
 4. Bertels, Ye. E. *Navoi and Djami. Selected Works*. – M.: Science, 1965. – 498 pp.
 5. Braghinsky, I.S. *From the History of Persian and Tajik Literatures*. – M.: Science, 1972. – 523 pp.
 6. Gazzoli, Abuhomid Muhammad. *Edification for Tsars. Preparation and commentaries by Narzullo Nazar*. – Dushanbe: Cognition, 1993. – 144 pp.
 7. Kaykovns, Unsurulmaoli Kobusnoma. *Preparation for publication by M. Mulloahmadov*. – Dushanbe: Enlightenment, 1979. – 192 pp.
 8. Komilov, R. *The Theory of Ideal Society in the History of Persian-Tajik Literature*. – Dushanbe: Enlightenment, 1997. – 288 pp.
 9. Kostyukhin Ye.A. *Alexander the Macedonian in Literature and Folklore Tradition*. – -: Science, 1972. – 190 pp.
 10. Tusi, Nasiruddin. *Nosir’s Ethics. Preparation of the text, composition of the dictionary and glossary by N.Yu. Salimov and U.A. Gafforova*. – Dushanbe: Bold Spirits, 2009. – 388 pp.
 11. Djami, Nuriddin Abdurrahmon ibn Ahmad, Masnavi “Seven Thrones”. – P.1. Introduction by Alokhon Afsakhzod. Introduction from Alokhon Afsakhzod. Theoretical Substantiation for [“Edited Notes Dwelling on “School of Legaly”]. – Tehran: The Centre of Iranian Studies, 1378hijra. – 912 pp.
 12. Djami, Nuruddin Abdurrakhmon ibn Ahmad. Masnavi “Seven Thrones”. P.2. Research in the recension of Alokhon Afsakhzod and Khusayn Ahmad Tarbiyat. – Tehran: The Centre of Iranian Studies, 1378 hijra. – 710 pp.
 13. Djami, Nuruddin Abdurrakhmon ibn Ahmad. *The Arena of Battle of Kalamists, Philosophers and Sages. Text, translation and commentaries of the treatise “Ad-Durrat-ul-Fokhrata fi Tahkiki Mazhab-us-Sufiya va-l-Mutakallimin va-l-hukama-il-mutakaddimin” by Mavlono Abdurrakhmon Djami. Translation and commentaries by Ali Ujbi*. – Tehran: The printing-house under the auspices of the Ministry of Culture and Islamic Values. 1386hijra. – 480 pp.